

Наташа Вуловић

Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

e-mail: nativa8@gmail.com

Драгана Цвијовић

Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

e-mail: cvijovicdragana@gmail.com

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ КАО КОМПОНЕНТЕ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА С РЕЛИГИЈСКОМ КОНОТАЦИЈОМ**

Апстракт: У центру истраживачке пажње јесте семантичка анализа фразеолошких јединица с религијском конотацијом, које у свој састав укључују неку од збирних именица у српском језику. Тако се као компоненте у фразеологизмама појављују именице: дрвље, камење, народ и др. Циљ је да се утврди могућа мотивација религијских фразеолошких значења датих језичких јединица (*бацати се на Бога камењем, изабрани народ и сл.*).

Кључне речи: збирна именица, фразеолошка јединица, православна културолошка информација, мотивација фразеолошког значења.

Предмет нашег рада јесте семантичка анализа фразеолошких јединица с религијском конотацијом, које у свој састав укључују неку од збирних именица у српском језику.

Дефиницију компонената наводимо према најновијим обједињеним граматичким и семантичким истраживањима Д. Цвијовић: Збирне именице означавају истоврсне, нерашчлањиве, опредмећене ентитете у својој укупности, који се схватају као целина исказана обликом јединице¹. Такве именице улазе у састав различитих вишелексемних спојева: термилошких синтагми, фразеологизама и израза. Фразеологизам или фразеолошка јединица јесте вишелексемни спој којег карактерише „репродуковање као већ готове језичке јединице” и „експресивност као категоријална фразеолошка особина”, док се њихов „однос према денотату разликује од других јединица у језику које имају примарну функцију номинације”². У складу с тим, категоријалне особине које одликују фразеологизме, осим репродуковања и устаљености су и: конотативност, идиоматичност, експресивност и индиректна номинација³. Како термилошке синтагме (уколико су остале само са примарним значењем) немају секундарну функцију номинације ни идиоматичност, ни експресивност, научници их не сврставају у фразеолошке јединице. Тако би нпр. термилошка синтагма *Војска спаса* у значењу: „у неким земљама верско-добротворна

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Цвијовић 2017, 247.

2 Мршевић-Радовић 1987, 12–16.

3 Вуловић 2015, 25.

организација, која је настала у Енглеској”, иако именује верску организацију, њено значење није религијско. Такве језичке јединице остале су ван оквира фразеолошко-семантичке анализе, јер није развијено семантички транспоновано значење. Ипак, код неких примера развија се друго значење које јесте фразеолошко (њихово примарно значење је термилошко, а секундарно које се развило јесте фразеолошко). Такав пример наводи се и анализира у наредном делу нашег рада, а то је именичка синтагма *изабрани народ*.

Фразеолошке јединице с религијском конотацијом обухватају оне фразеолошке конструкције код којих су при формирању глобалног фразеолошког значења у мотивацији учествовале семе религијски маркиране у оквирима српске хришћанско-православне заједнице. У грађи која је најпре шире ексцерпирана из савремених дескриптивних речника српског језика (*Речник српскохрватског књижевног језика – РМС, Речник српскохрватског књижевног и народног језика – РСАНУ, Речника српског језика – РСЈ*), као и из фразеолошких речника (*Фразеолошки рјечник хрватског или српског језика, Фразеолошки речник српског језика*) у неколико таквих фразеолошких јединица и њихових варијаната као компоненте се јављају збирне именице. Има их седам и то су: *воће, друштво, камење, милет, народ, обућа и стадо*.

Лексема *воће* јесте збирна именица и улази у компонентни састав библизма *забрањено воће*, који се у РСАНУ наводи у два варијантна облика *забрањено воће* и *запрећено воће* у значењу: „оно у што се не сме дирати“. Примери који се наводе из књижевних дела су:

Људи су обично такови, да све жуде за запрећеним воћем, као Адам и Ева у рају (Ј. Игњатовић, РСАНУ). Она јако воли забрањено воће (Д. Станојевић, РСАНУ). Марија ... на примјер ја вам се не допадам? ... Уосталом ви сте забрањено воће, жена мога пријатеља (И. Ђипико, РСАНУ).

Овај библизам није примарни већ секундарни – настао је на основу описа догађаја из Књиге Постања у Старом завету, где се говори о плоду са дрвета живота (дрвета познања добра и зла) и о Адамовом и Евином кршењу Божијег закона. Тако се метафоричним транспонованем значење са предметног денотата преноси на чин, догађај, тачније на нешто жељено али забрањено, нездраво, лоше (по моралним законима). Ово је интернационални библизам који постоји у многим језицима, нпр. рус. запретный плод, буг. запретен (забранен) плод, енг. forbidden fruit (something especially something sexual, that is even more attractive because it is not allowed), нем. verbotene Frucht.

Именица *народ* улази у састав именичко-придевске конструкције *изабрани народ*. Овај израз има примарно, нефразеолошко (библијско) значење: „Јевреји (према библијском предању)“, док се у секундарном, фразеолошком значењу њиме означавају „они који имају, уживају нарочите повластице, привилегије или који сматрају да заслужују више од других“. Прецизније, у савременом српском језику овај израз маркира групу људи која се понаша, очекује и сматра да заслужује посебне привилегије у односу на остале људе. Овде је реч о синегдохи, којом се значење транспоновало с означавања јеврејског народа (Божијег народа у Старом завету) на мању социјалну друштвену групу људи (целина → део). Навешћемо примере:

Како би било кад бих ја ту населио какав „изабрани народ“ (М. Глишић, РСАНУ). Појам, да је милитарија избрани народ, живи и у њиховим главама (И. Секулић, РСАНУ).

Директни примарни библизам потиче из Књиге пророка Данила: И доћи ће цар сјеверни, и начиниће опкопе, и узеше тврде градове, и мишице јужнога цара неће одолети ни избрани народ његов, нити ће бити силе да се опре (Дан. 11, 15). Такође је

интернационални библизам и бележе га и речници других језика: нпр. енг. chosen people (pronunciation); нем. (sein) auserlesene Volk.

Структурно слична претходној је и конструкција *божја милет* у значењу: „мноштво људи, гомила, маса“. Турцизам *милет* м (ж) јесте покрајинска лексема у српском језику и има значење: „народ; свет, људи уопште“. Пример се наводи у највећем описном речнику српског језика: Наше су снаге мале, а непријатеља је „божја милет“, како веле наши борци (РСАНУ). Турцизам *милет* остаје у свом примарном значењу, док је атрибут *божји* у квантитативној функцији интензификатора тог значења, дајући експресивни ефекат и тиме појачавајући значење гомиле, мноштва људи.

Још један библизам садржи збирну именицу, и то именицу *обућа*. То је фразема *не бити вредан (некоме) обућу одрешити (брисати прашину с обуће, отрти прах с обуће)* у значењу: „бити недостојан некога, бити безначајан у односу на онога о коме је реч“. Ова фразема је директни библизам, заправо цитат садржан на четири места у Новом завету: у три јеванђеља Новог завета (Марковом, Лукином и Јовановом) и у Делима апостола. На тим местима описује се догађај крштења на реци Јордан, када свети Јован Претеча проповедајући окупљеном народу о Богу и Богочовеку који долази ради искупљења људских грехова, изговара следећу реченицу: „Долази за мном јачи од мене пред ким ја нисам достојан сагнути се и одријешити ремена на обући његовој“ (Мк 3: 8). У наставку догађаја, крштавајући народ он је угледао Христа, који је такође дошао с народом на крштење. Тако се библијски цитат транспонује на нову ситуацију, нов денотат. Исти библизам бележи и нпр. бугарски језик: буг. не съм достоен да вържа връзките на обувките (на някого). У каснијим репродуктивним употребама у новијим раздобљима настали су варијантни облици према аналогiji, с диференцијалним другим делом конструкције: *брисати прашину с обуће, отрти прах с обуће*.

Као примере глаголско-именичких конструкција навешћемо и анализирати фразеолошке јединице које у свој састав укључују збирне именице *камење* и *стадо*. Фразеологизам *бацати се на бога камењем* јавља се у значењу: „бити велики грешник“. Навешћемо примере:

Није се ни он на Бога камењем бацао (НПосл Вук, РСАНУ). Нисам се ни ја ваљде баш на Бога камењем бац'о (Сретенковић М., РСАНУ). Судбина њена и моја! прихвати мајка њена – као да смо се на Бога камењем бацали (Р. Домановић, РСАНУ).

Мотивација за настанак тог фразеологизма има синкретички карактер (библијских и претхришћанских елемената)⁴. У старом свету била су уобичајена кажњавања преступника за разна дела: прељубништво, гатање, врачање, идолопоклонство, о чему сведоче и описи извршења таквих казни у Старом завету. Такође, у народним обичајима бележе се слични случајеви кажњавања починиоца неког злочина: нпр. Сима Тројановић бележи да су српска села имала гомилу камења на посебном месту којом су становници села гађали починиоца или у случају да је непознат, гађали су дрвени крст који симболизује непознатог злочинца⁵. Код Његоша у *Горском вијенцу* то „народно кажњавање“ је описано изразом *дићи проклету гомилу* (на некога), у чијој се мотивационој бази крије не само чин каменовања, већ и дистанцирање од злочинца⁶. Као што је уочљиво и из речничких примера, ова фразема и у савременом разговорном стилу српског језика најчешће се употребљава у одричном

4 Више о мотивацијама за настанак ове фразеолошке јединице и њеним потврдама у српском језику в. Вуловић 2015, 161–162.

5 Тројановић 1898, 22.

6 Исп. Пејановић 2010, 144.

облику (*нисам се на бога камењем бацао*) или ређе у поредбеном структурном облику (*као да сам се на бога камењем бацао*): каже особа којој иде лоше у животу, па се жали, јада над судбином, мислећи да то није својим гресима заслужила. Ово је специфична фразеолошка јединица за српски језички простор, иако у бугарском језику постоји слична пословица: буг. не бий бога с камни. Семантички и структурно је слична фразеолошка јединица *бацати* (*дићи, осути, сипати*) (*дрвље и*) *камење* (*на кога*), *бацати се камењем* (*камењима*) (*на кога*), и *дрвље и камење* (*на кога*) у значењу: „оштро, жестоко нападати (напасти), осуђивати (осудити) некога“.

Глаголско-именичка конструкција *одбити се од свога стада* има значење: „изгубити сваку везу са својом друштвеном заједницом“. Код именице *стадо* долази до семантичког варирања у секундарним значењима. Најпре је регистровано секундарно фигуративно значење „скуп верника једне цркве или једне црквене организације“, које је синонимично примарном збирном значењу именице *паства*: „верници у односу на своје црквене старешине, стадо“. У том значењу *стадо* је заправо збирна именица фигуративног значења лексеме *овца* (3. „човек одан богу, верник“). На више места (нарочито у Старом завету) Бог је представљен као Пастир, а народ као његово стадо (нпр. Пс. 22: 1), док се и у Новом завету наводе свештеници као пастири којима је Бог поверио своје стадо на чување и старање, уп. нпр. поуку намењену свештеницима (презвитерима): „Чувајте стадо Божије, које вам је повјерено, и надгледајте га, не принудно, него добровољно, и по Богу, не због нечасног добитка, него од срца“ (Посл. Петр. 1, 5: 2). Дакле, пастир може бити Бог, Христ, па затим и свештеник, а стадо је народ о којем треба водити рачуна и бринути се за духовни живот⁷. Уп. „Христос ... гледајући људе сажали му се, јер бијаху сметени и напуштени као овце без пастира“ (Мт. 9: 36). Секундарно значење лексеме *стадо* повезано је са значењем библизма⁸ *изгубљена овца*: „особа која је пошла погрешним животним путем“. Наиме, у оба примера значење је метафоричком трансформацијом пренето са основног значења лексеме *овца*, односно *стадо* на нов денотат: човек, тј. скуп људи (заједница).

У ексцерпираној грађи забележена је и једна реченична конструкција са збирном именицом *друштво* у свом саставу: *у друштву се и калуђер жени* у значењу: „за вољу друштва човек чини и оно што иначе не би урадио“. Наводимо илустративни пример: Господа оци пробаху онако „испод жита“ да наставе пити досадање вино ... Напоследку ... у друштву се и калуђер жени (С. Ранковић, РСАНУ). Турцизам *калуђер* је синонимична лексема грцизму *монах*, и припада народном језику. Овде је компонента у шаљивој изреци, која садржи парадокс као стилску фигуру којом се изражава особина утицаја других људи, тј. друштва, на човеково понашање, његово прилагођавање (снисхођење) друштву. Семантички фокус је у контрасту са световне тачке гледишта: осамљености и подвижничког живота монаха (калуђера) и здружене раскалашности означене збирном именицом *друштво*.

На основу представљеног корпуса увиђамо да су фразеолошке јединице са збирном именицом као компонентом веома разноврсне, слојевите и да, као и остали фразеологизми, приказују специфичну језичку слику света. Фразеолошке јединице имају релативно стабилну структуру и значење, те „ће се као вишелексемни спојеви,

7 У делу из српске средњовековне књижевности *Живот Стефана Лазаревића деспота српскога* постоји израз *благочастиво стадо*, одн. *христоимено стадо*, којим се означава веран хришћански народ.

8 „Под термином библизам подразумевају се различите структурно-семантичке језичке творевине, устаљени изрази, фразеолошке јединице, терминологије синтагме и сл., који могу бити преузети директно као готове форме из Библије или могу посредно настати“ (Вуловић 2015, 34–35).

целовитог значења и релативно устаљеног лексичког састава, као експресивне јединице које се репродукују у језику, понашати, слично пословицама и изрекама, као повољна 'спремништа' за најразличитије културне садржаје⁹. Такви изрази углавном чине део активног фонда савременог говорника српског језика.

3.2. Разматране фразеолошке јединице можемо поделити на интернационалне (библизме) књижевног порекла: *забрањено воће, избрани народ, не бити вредан некоме обућу одрешити, одбити се од свог стада*, и на национално-специфичне, народног порекла: *у друштву се и калуђер жени, божја милет, бацати се на бога камењем*.

3.3. Сматрамо да је врло погодна употреба збирне именице као компоненте фразеологизма јер означава мноштво у својој укупности. Дакле, на веома малом броју анализираних фразеологизама са збирном именицом као компонентом, увиђа се колико су они значајни у култури сваког народа јер представљају праве ризнице вредних података које попут малих културолошких језичких трансформатора повезују људе кроз различите векове.

Извори и литература

Валтер, Хари (2009): Лексикографическое описание библейской, фразеологии. Москва – Магнитогорск – Новосибирск: Российская академия наук, ур. М. Б. Абрамзов, 73–78.

Вуловић, Наташа (2015): Српска фразеологија и религија, Лингвокултуролошка истраживања. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографија 23.

Даничић-Караџић, Ђуро, Вук Ст. (1870): Свето писмо Старога и Новога завета. Београд.

Матешкић, Јосип (1982): Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика. Загреб: Школска књига.

Мокијенко, В. М. (1989): Славянская фразеология. Москва: Издание второе, „Высшая школа“.

Мршевић-Радовић, Драгана (1987): Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику. Београд: Филолошки факултет.

Мршевић-Радовић, Драгана (2008): Фразеологија и национална култура. Београд: Друштво за српски језик, Филолошки факултет.

Оташевић, Ђорђе (2012): Фразеолошки речник српског језика. Београд: Издавачка кућа Прометеј.

Пејановић, Ана (2010): Фразеологија Горског вијенца. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Његошев институт, Монографије и студије, књ. 7.

РСМ (1967–1976): Речник српскохрватског књижевног језика. Нови Сад–Загреб: Матица српска и матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI).

РСАНУ (1959–): Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XIX. Београд: Српска академија наука и уметности.

РСЈ (2007): Речник српског језика. Нови Сад: Матица српска.

Тројановић, Сима (1898): Лапот и проклетије у Срба. Београд: Искра.

Цвијовић, Драгана (2017): Збирне именице у савременом српском језику, необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

⁹ Мршевић-Радовић 2008, VI.

Наташа С. Вуловић
Драгана Ј. Цвијовић

**СОБИРАТЕЛЬНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ КАК КОМПОНЕНТЫ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С РЕЛИГИОЗНОЙ КОННОТАЦИЕЙ**

Предмет этой статьи – семантический анализ фразеологических единиц с религиозной коннотацией в сербском языке, которые в своем составе содержат собирательное имя существительные, как напр. *црква*, *камење*, *народ* и другие. Цель работы – утвердить возможную мотивацию религиозных фразеологических значений таких языковых единиц (напр. *бацати се на Бога камењем*, *изабрани народ* и др.).